

EEN KASTEEL TE KATENDRECHT

door C. HOEK

REEDS in de dertiger jaren, bij de aanleg van de Frans Bekkerstraat in Charlois, was gebleken, dat zich in deze straat muurresten bevonden, samengesteld uit grote stenen. Er werd echter geen aandacht aan besteed en zo verdween bij de aanleg van elektriciteitskabels, waterleiding- en rioleringbuizen regelmatig een deel van het onder de bestrating aanwezige metselwerk.

In de zomer van 1960 voerde de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek op verzoek van de Coördinatie Commissie van Advies inzake archeologisch onderzoek binnen het ressort Rotterdam, een opgraving uit, welke het volgende resultaat opleverde.

Onmiddellijk onder de bestrating werd de fundering aangetroffen van een zware vierkante toren, met muren van meer dan 1,50 meter dikte, en welke uitwendig 8 bij ruim 10 meter mat. In een van de hoeken bevond zich een laterine koker, welke aansloot op een gemetseld riool, voorzien van een troggewelfje. Binnen de toren bleek een bakkersoventje geweest te zijn, bestaande uit een cirkelvormig gemetseld koepeltje, afgedekt met een dikke laag grond, met aan de voorzijde een poortje op twee gemetselde beren. Dit oventje was voor de opgravers enerzijds een aangename verrassing, daar tot nu toe dit type slechts een enkele maal in een kasteel in Zeeland was aangetroffen, anderzijds was het een teleurstelling, daar men eerst meende de waterput van het kasteel gevonden te hebben, want waterputten zijn meestal de ideale vindplaatsen voor aardewerk.

Het metselwerk van de muur achter de oven leverde belangrijke aanwijzingen op over de vorm van de overwelfing van de kelder. In het midden van de wand bevond zich een pilaster, waarvan de afgeschuinde hoeken loodrecht stonden op de verbindingslijn van de pilaster met de er tegenover liggende hoekpunten van de kelder. Juist achter de oven was het opgaande metselwerk van de hoek nog zover bewaard, dat hier het begin van een gewelfrib van baksteen te zien was. Uit een en ander mag geconcludeerd worden, dat de kelder overkluisd was door twee smalle kruisgewelven met baksteenribben.

De muren bleken gefundeerd te zijn op een houten vloer van eikehouten delen met een dikte van 2,5 tot 5 cm, welke gekoppeld waren door dwarsregels van dezelfde dikte. Onder deze houten vloer bevond zich geen paalfundering zodat de toren „op staal” gefundeerd was.

De bouwers van de toren oordeelden, dat de bodem vast genoeg was om het bouwwerk zonder nadere voorzieningen te dragen; dat zij hierin ten dele bedrogen zijn uitgekomen, zal hieronder blijken.

De aanlegbreedte van de funderingsmuren bedroeg ongeveer 2.20 meter. Het bakkersoventje was hoger gefundeerd dan de toren zelf, nl. 1.60 meter min. N.A.P., wat ook het geval was met een stukje separatiwand, dat de kelder in tweeën deelde, dat op 1.55 meter min. N.A.P. gefundeerd was. Het woonvlak binnen de toren zal op ongeveer 1.30 à 1.40 meter min. N.A.P. gelegen hebben.

Het terrein rond de toren heeft vermoedelijk hoger gelegen, daar de fundering, welke aan de binnenzijde slechts één versnijding telde op 1.50 meter min. N.A.P. er buitenwerks 10 bezat, waarvan de hoogste op 1.10 meter min. N.A.P. ligt, en wij aan mogen nemen, dat de versnijdingen buiten de toren nog met grond bedekt zijn geweest.

Een gracht werd aangetroffen ten oosten van de toren, de binnenkant lag ongeveer $7\frac{1}{2}$ meter van het muurwerk af, de breedte bedroeg ongeveer 8 meter. Het afvoerkanaal van het gemak loosde op de gracht.

De opbouw van de bodem rond en onder de toren is onderzocht, daar de toren in het Oost Ambacht van Kathendrecht was gelegen, een polder uit het einde van de twaalfde of het begin van de dertiende eeuw, welke deel uitmaakte van het hoogheemraadschap Riederwaard en hiermee in 1374 door overstroming verloren ging, waarna het gebied pas na bijna negentig jaar opnieuw bedijkt werd.

Ongeveer 15 meter ten westen van de fundering werd een grondboring gemaakt tot een diepte van 7.15 meter onder het maaiveld, waarbij bleek dat op een diepte van 4.10 meter min. N.A.P. de bovenkant van de veenlaag aanwezig was, welke door liep tot onder in de boring (7.85 meter min. N.A.P.), hierop bevond zich een kleipakket, waarin wat verspoeld veen, schelpen en fijn zand

voorkwam, het sterkst zanderig was de laag tussen 1.00 en 1.50 meter min. N.A.P., waarin ook puin.

Onder de toren en in de gracht bleek het profiel af te wijken: het kleipakket bleek hier aanzienlijk dikker te zijn en ook onder de grachtbodem (3.70 meter min. N.A.P.) bleek nog een dikke laag klei voor te komen.

De verklaring hiervan is het volgende: in het oorspronkelijke veen-kleilandschap heeft zich een kreek bevonden, welke een deel van de veenlaag opruimde en hiervoor in de plaats klei afzette, welke kleilaag over het veen uitwigde en vooral in de binnenbocht enkele meters dik was. Deze afzetting vond plaats in een rustig milieu, daar slechts fijn zand en geen grovere materialen getransporteerd werden.

De kreek moet bijna geheel verland zijn geweest, toen de polder Kathendrecht aangelegd werd, de zware kleirug diende later als ondergrond voor het kasteel, het laatste restant van de kreek zelf werd benut bij de aanleg van de gracht. Toch was de kleirug niet zwaar genoeg om het gewicht van de toren te dragen. Dit perste de grond naar het westen weg, waardoor de toren bedenkelijk in deze richting ging overhellen, zodat hij zeker meer dan een meter uit het lood stond.

Archiefonderzoek bracht enkele gegevens over de eigenaar van het kasteel aan het licht. Op 26 juli 1323 wordt een overeenkomst gesloten tussen Beatrijs, vrouwe van Putten en Strijen, geassisteerd door haar man Guy van Vlaanderen, enerzijds en Willem Zonderlandt anderzijds ¹⁾.

Er blijkt lange tijd twist en disorde tussen beide partijen geweest te zijn, waarvan het kasteel een belangrijke oorzaak was.

Het ambacht Kathendrecht was namelijk een onderdeel van de hoge heerlijkheid Putten, welke samen met Strijen een belangrijk deel van de Zuid-Hollandse eilanden en een deel van noordwest Brabant omvatte. Willem Zonderlandt had nu zonder toestemming van de heer van Putten een sterkte opgericht binnen diens gebied, waardoor deze zich in zijn rechten gekwetst voelde. Willem was echter een man van gewicht en invloed, zodat hij het risico van een conflict dorst te nemen.

Wij treffen hem het eerst aan in de stadsrekeningen van Dordrecht in het jaar 1286. Didde, de stadsbode, verricht dan een betaling aan hem van 2¹/₂ schelling. Op 17 maart 1291 wordt hij

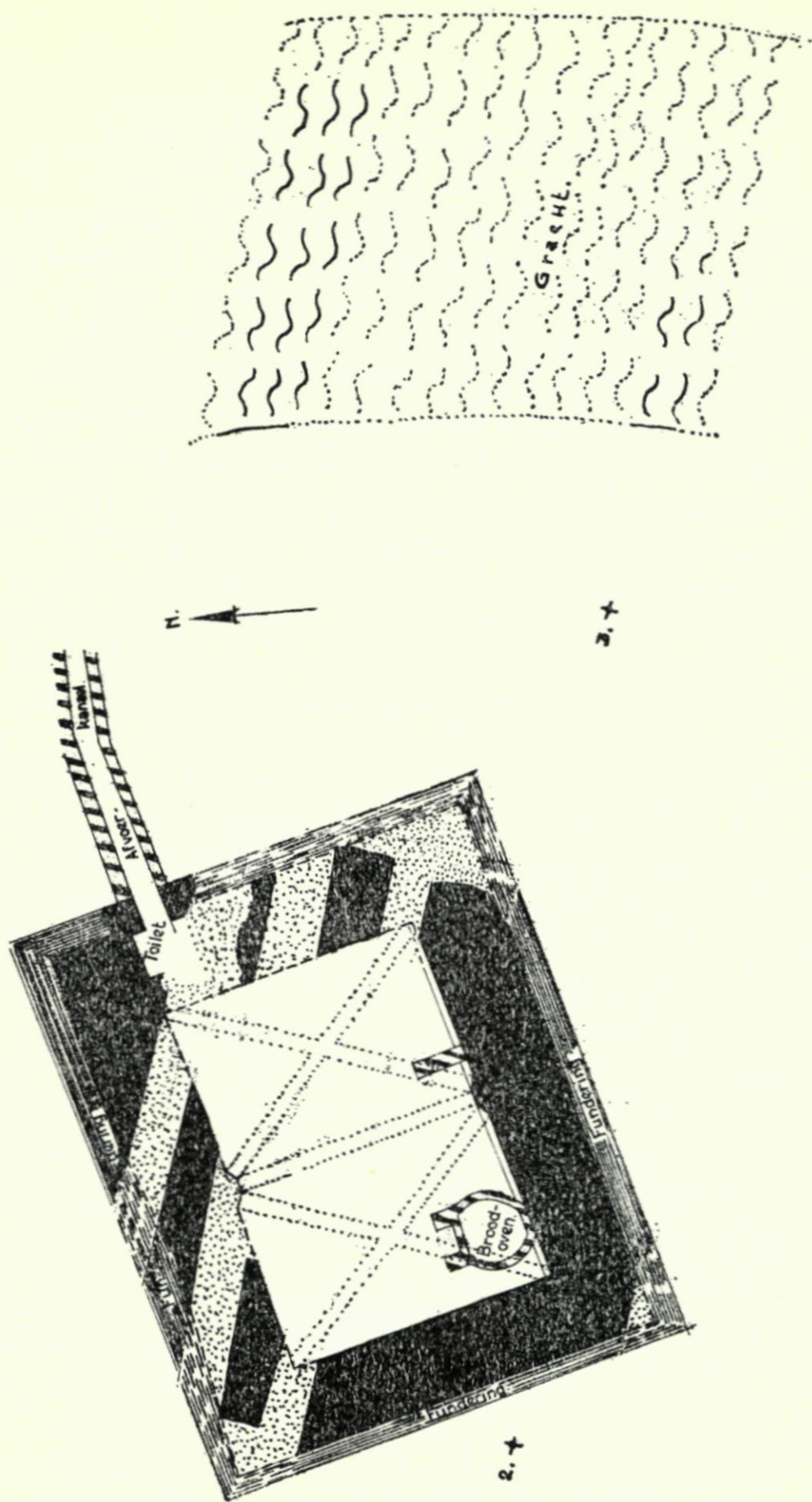
beleend door graaf Floris V met het ambacht van de Lind tussen de Dubbel en de Devel in de tegenwoordige Zwijndrechtse waard; alleen de boeten, welke binnen dit gebied opgelegd worden wegens diefte en manslag, behoudt de graaf voor zich.

In 1315 neemt hij deel aan de veldtocht van graaf Willem III tegen Vlaanderen, op 27 augustus van dat jaar ontvangt hij 6 pond 1 schelling en 8 denier voor de 28 man, welke onder hem gedurende veertien dagen dienst hebben gedaan en de volgende twaalf dagen blijkt zijn legertje aangegroeid te zijn tot 30 man. Niet alleen van de graaf is hij leenman, maar ook van Hendrik, heer van Brederode, voor wat betreft land in de Zwijndrechtse waard. Bovendien houdt hij van de graaf een tiende in erfpacht te Kathendrecht, vermoedelijk in het z.g. 's Graven- of West-ambacht ²⁾).

Heeft Willem na de dood van heer Nicolaas III van Putten in 1311 gebruik gemaakt van de moeilijkheden, waarin diens dochter Beatrijs door ruzie met Gerrit, heer van Voorne, geraakte en bij zijn woning bij het dorp Kathendrecht een versterking gebouwd?

Het gevondene in de Frans Bekkerstraat verzet zich niet tegen een bouwtijd rond het jaar 1315, de bakstenen hebben een lengte van 28 tot 31 cm, uit het gemak kwam o.a. een kannetje van steengoed te voorschijn met bruin leemglazuur overtrokken, dat wat zijn randvorm aangaat, sterk aan het eerste kwart van de veertiende eeuw doet denken, van twee soortgelijke kannetjes werden de onderhelften gevonden, waarvan een binnen de toren opzij van de fundering onder het vroegere woonvlak, wat het waarschijnlijk maakt, dat dit kannetje tijdens de bouw is gebroken en met het aanvullen van de funderingssleuf onder de grond is geraakt.

In 1323 wordt bepaald dat Willem zijn huis met veertig gaarden land er om heen gelegen aan de vrouwe van Putten moet opdragen, welke dit hem dan terstond weer in recht erfleen teruggeeft, behalve het huis, de vest en de hofstede, met de binnenste gracht erom heen en de weg, die van het huis naar de heerweg leidt, welke ten zeeuwse lene gehouden zullen worden. Willem krijgt als schadevergoeding van de vrouwe van Putten het Oostambacht van Kathendrecht in leen, met uitzondering van het recht van de wind, de tol, het veer en de visserijen. Enkele jaren later zal hij overleden zijn, want in 1327 wordt de erfpacht van de tiende in Kathendrecht door zijn erfgenamen aan de rentmeester van de graaf betaald ³⁾).

38. De fundering van de donjon in de Frans Bekkerstraat. Het reeds voor de opgraving uitgebroken muurwerk is gestippeld. Opmeting Dienst Gemeentewerken.

Wie deze erfgenamen zijn, viel tot nu toe niet te ontdekken; vast staat in ieder geval, dat zij in 1332 niet deel genomen hebben aan de bedijking van de verdronken Zwijndrechtse waard en de Lind. Ook het land, dat in leen gehouden werd van Hendrik van Brederode, blijkt op 23 juli 1331 aan de leenheer gekomen te zijn.

Pas omstreeks 1365 is er weer sprake van een Willem Zonderlandt, knape, welke een kind heeft, bij de weduwe van Willem Vinc⁴⁾; van verwantschap met de heer van Oost-Kathendrecht en de Lind blijkt niets, mogelijk is hij een kleinzoon van deze.

Over het uiterlijk van het huis te Kathendrecht valt nog wel iets te zeggen. Vóór de aanleg van de Frans Bekkerstraat tekende het kasteelterrein zich af als een welving in de landerijen, naar schatting een veertig meter in het vierkant, Dit moet de hofstede geweest zijn, genoemd in de akte van 1323, welke door ophoging enkele decimeters boven het omringende terrein uitstak en omringd was door een gracht. Op een hoek van dit erf stond de zware woontoren, bestaande uit een overwelfde kelder en hierboven nog twee of drie verdiepingen. Het dak was gedekt met leipannen, 17×28 cm, welke geglazuurd waren en voorzien van eveneens geglazuurde vorsten. Rond het dak liep een brede goot, voorzien van een borstwering met kantelen, mogelijk met uitgekraagde torentjes op de hoeken. De toegang tot de toren zal op de eerste verdieping geweest zijn, via een wegneembare houten trap, of een valbruggetje. Het erf zal omringd geweest zijn door een aarden wal met een palisadering, terwijl er ook nog wel enige kleinere bouwsels, vermoedelijk van hout, geweest zullen zijn.

Opmerkelijk is dat de hofstad zelf ten zeeuws leen gegeven wordt in tegenstelling tot de als recht leen gehouden overige delen. Een zeeuws leen vererfde bij overlijden van de vader op *alle* zoons in evenveel gelijke parten, als er zoons waren, een recht leen verstierf in zijn geheel aan de oudste zoon. Het kasteel zou dus bij de dood van Willem aan meerdere takken van de familie komen, zodat het ruimte moest kunnen bieden aan meerdere gezinnen. Is het de bedoeling van Willem geweest, dat het complex op deze wijze tot een groter geheel zou uitgroeien? Voorbeelden van dergelijke familiekastelen zijn er wel meer, b.v. Toutenburg bij Vollehove; in Duitsland worden zij „Ganerbenburgen” genoemd en is b.v. de burcht Eltz in de Eifel er wel een zeer indrukwekkend voorbeeld van. Hoe het zij, het huis te Kathendrecht is nooit tot

een dusdanig groot complex uitgegroeid en werd na de inbraak van de Riederwaard onbewoonbaar. De toren zal nog lang boven het moeras zijn blijven staan, maar is ten slotte gesloopt tot op het maaiveld. De opgraving heeft de sporen van de afbraak aan het licht gebracht. De gracht bleek namelijk tot omstreeks 2.20 meter min. N.A.P. gevuld te zijn met klei. Op deze klei bevond zich op de binnenkant van de gracht een ongeveer 40 cm dikke laag specieresten met kleine stukjes puin, welke naar het midden van de gracht dunner werd en hier ongeveer 20 cm dieper lag. Het geheel was opnieuw afgedekt door een kleilaag.

Hieruit kan geconcludeerd worden, dat de gracht reeds grotendeels dichtgespoeld was, toen men begon met het slopen van de ruïne. De stenen zijn schoongemaakt op de rand van de vroegere gracht en vervolgens afgevoerd. Het puin van de afbraak zelf bedekte de vloer van de kelder, waarin veel gebroken leipannen voorkwamen. Na de afbraak is het terrein verder met klei afgedekt (circa 60 cm dik), dus heeft de afbraak nog geruime tijd voor de aanleg van de polder Charlois (1461) plaats gehad.

Het meest voor de hand ligt de veronderstelling dat wij de afbraak moeten denken kort na 1400, toen ongeveer 250 meter ten noorden van het kasteel op het vroegere buitendijkse land van Kathendrecht (den Oert) de polder Nieuw Kathendrecht was ontstaan.

De aardewerkvondsten tijdens de opgraving gedaan, sluiten zich aan bij die van een andere opgraving in de voormalige Riederwaard, nl. die van de „Grote Schuur” in het West-ambacht van Kathendrecht.

De grachtbodem leverde scherven blauw-grijs aardewerk, rood aardewerk, ten dele geglazuurd, en het bekende veertiende-eeuwse steengoed op. De afvoerkoker van het gemak bevatte hetzelfde materiaal, waaronder drie gave steengoed kruiken, thans in het Historisch Museum.

Opmerkelijk waren de resten van een grote kan geglazuurd steengoed met een radstempel versiering, omdat deze van vóór 1374 moet dateren en dit type gewoonlijk voor iets jonger versleten wordt ⁵⁾.

De opgraving werd uitgevoerd door de Dienst van Gemeentewerken; de leiding berustte bij de heer J. G. N. Renaud, conser-

vator van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, het dagelijks toezicht bij de heer S. Bokma van deze dienst. De heer ir. J. van der Linde, landbouwkundig ingenieur te Zuid-Beierland, heeft met grote bereidwilligheid het ingewikkelde bodemprofiel uiteengerafeld.

NOTEN

- 1) Leenkamer Holland: Register Putten en Strijen met de houten borden, Cas M, f 52.
- 2) Rentmeestersrekening van Noordholland 1317.
- 3) Idem van Noordholland 1331.
- 4) Leenkamer Holland: Register BB Bloys, f 98v.
- 5) Hopelijk kan in een van de volgende jaargangen van dit boekje eens een uitvoerig overzicht gegeven worden van al het materiaal, dat tot nu toe in de Riederwaard gevonden is, omdat wij hier te doen hebben met een groot bewoond gebied, waarbij de bewoning op een vaststaande datum geheel afbreekt, wat van belang is voor de datering van gebruiksvoorwerpen, woonvormen, dijk- en sluistypen enz.